

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ЕФІОПІЇ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ПРАЦЯХ О. К. БУЛАТОВИЧА

У статті автор зазначає, що в кінці ХІХ – на початку ХХ століття Ефіопія управлялася методами, які були давно забуті в Європі. На чолі держави стояв негус, а його наближені, які виявили свої військові здібності, стояли на чолі завойованих ними областей. Для російського мандрівника Олександра Ксаверійовича Булатовича було вкрай важливо налагодити дружні відносини з військово-політичною елітою Ефіопії, щоб мати змогу безперешкодно досліджувати невідомі до того землі.

Ключові слова: Ефіопія, Росія, мандрівник, Менелік II, дослідження, Булатович, негус.

В статье автор отмечает, что в конце ХІХ – в начале ХХ века Эфиопия управлялась давно забытыми в Европе методами. Во главе государства стоял негус, а его приближенные, которые отличились в ходе военных действий, были поставлены императором во главе завоеванных ими областей. Для русского путешественника Александра Ксавериевича Булатовича было крайне важно наладить дружеские отношения с военно-политической элитой Эфиопии, чтобы иметь возможность беспрепятственно исследовать неизвестные до того земли.

Ключевые слова: Эфиопия, Россия, путешественник, Менелик II, исследования, Булатович, негус.

The article notes that in the late nineteenth – early twentieth century Ethiopia was administered in a way, which was unfamiliar for Europeans. A negus was at the head of state and his entourage, who had shown their military capabilities were heads of their conquered regions. It was very important for the Russian traveller Alexander Ksaverievich Bulatovich to establish friendly relations with the military and political elite of Ethiopia, to be able to explore that previously unknown land freely.

Key words: Ethiopia, Russia, traveller, Menelik II, research, Bulatovich, negus.

Нещодавно на карті світу з'явилася нова християнська держава – Південний Судан. Шлях створення країни був не простим, мільйонам борців за незалежність ціною власного життя довелося заплатити за відокремлення християнського Півдня від ісламської Півночі. Населення Південного Судану хоч і живе за межею бідності, але не втрачає надії на те, що колись їх країна стане справжньою перлиною, адже в її надрах – є надзвичайно багаті і майже зовсім не розроблені поклади нафти, ціна на яку зростає з кожним днем.

12 липня 2011 року, Україна однією з перших визнала незалежність Південного Судану. Наша країна не залишилася осторонь подій в далекій Африці, нині там працюють військовими спостерігачами разом із місією ООН одинадцять наших співвітчизників. Дипломати неодноразово наголошували на тому, що готові до активної співпраці.

Налагоджуючи дружні стосунки, ми не можемо гребувати досвідом наших попередників, а особливо досвідом царської Росії, яка за допомогою місії Червоного Хреста змогла встановити тісний контакт з християнською Ефіопією, дорога до цієї екзотичної країни іншим європейським державам була закрита. Був у складі цієї місії і Олександр Ксаверійович Булатович, який завдяки своїми героїчними вчинками зміг налагодити дружні відносини з військово-політичною елітою Ефіопії в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Наша стаття ставить своїм завданням показати досвід царської Росії та О. К. Булатовича у формуванні та налагодженні дружніх відносин з християнськими країнами Чорного континенту.

Джерельна база статті ґрунтується на щоденниках О. К. Булатовича та його листуванні з Російським імператорським надзвичайним

послом в Абіссинії, дійсним статським радником П. М. Власовим, які зібрав та видав І. С. Кацнельсон [1; 2], а також зібрані ним, але опубліковані вже після його смерті А. Б. Давидсоном [3] матеріали, які відносяться до третьої та четвертої подорожі.

У кінці XIX століття Ефіопія була однією з небагатьох країн Чорного континенту, котрій вдалося зберегти свою незалежність. Ця африканська держава мала дуже давню історію, яка брала витоки ще з біблійних часів. Але майже до середини XIX століття про Ефіопію, або як її тоді називали Абіссинію, було відомо дуже мало. Світова спільнота знала лише, що ця країна є ласим шматком африканського пирога, що її землі багаті на словову кістку, кавове дерево та безліч інших цінностей, але на карті позначаються лише як рівнина, на котрій пасуться слони [4]. Однією з головних причин того, що Ефіопія випала на довгий час із життя світової спільноти, була закритість її для європейців, які чули про цю країну ще з часів цариці Савської, але нічого не могли вдяти, бо місцева влада вперто не хотіла бачити на своїх землях чужаків, та й на кожному кроці мандрівника підстерігала небезпека, якщо той хотів відвідати і дослідити ці землі без підтримки негуса або місцевого феодала. Тут було повно розбійників, постійно спалахували епідемії смертельних хвороб, безперервно велися міжусобні війни поміж правителями різних областей, яких не полишала надія об'єднати розрізнену країну, але їх прагнення були безрезультатними.

Найбільш значні здобутки в централізації країни припадають на період царювання негуса Менеліка II, який зійшов на трон в 1889 році. Його правління (1889-1913) стало останньою фазою розпочатого в середині XIX століття процесу розвитку країни від феодалної роздробленості до політичної централізації. До цього ж періоду відноситься і початок її модернізації, створення найманної армії, формування чиновницького апарату та проникнення іноземного капіталу [5]. При Менеліці II Абіссинія встановила перші контакти і союзні відносини з Російською імперією, які вилилися в унікальне двадцятиліття дружньої співпраці, з 1893 до 1913 рік. Росія надала чималу допомогу у становленні Ефіопської держави, в укріпленні та модернізації країни. В цей час Абіссинію відвідали тисячі російських добровольців, серед них були поети, дослідники, шукачі пригод і просто не байдужі до долі православного, як вважали в Російській імперії, абіссінського народу [6].

Був серед цих людей і Олександр Ксавелійович Булатович – блискучий офіцер генерального штабу, відважний мандрівник, справжній християнин і розумний дослідник, котрий прибув до Аддис-Абеби разом з місією Червоного хреста в 1896 році, незадовго після завершення італо-ефіопської війни. Булатовичу вдалося налагодити близькі і щирі стосунки із негусом Ефіопії. Вони проводили разом дуже багато часу. Менелік II радився зі

своїм російським другом, довіряв йому державні таємниці і відносився до нього з надзвичайною повагою [7].

Булатовичу вдалося, майже, відразу потоваришувати з нащадком біблійного царя (Менелік II вів свій родовід від царя Соломона). Вони завжди швидко знаходили спільну мову. Змогли зрозуміти один одного і під час своєї першої зустрічі в Ентото, коли місія Червоного Хреста, з якою до Абіссинії прибув Олександр Ксаверійович, застрягла в Хараре, через нерозуміння причин прибуття європейців місцевою владою, яка не могла повірити, що росіяни прийшли допомагати, а не підкорювати їх народ, як це намагалися зробити інші європейські держави. Одразу після прибуття Олександр Ксаверійович був прийнятий негусом в його резиденції, де й відбулася аудієнція, в ході якої роз'яснення російського офіцера не тільки переконали негуса надати дозвіл, але й так зацікавили імператора, що той зробив все можливе, щоб місія якомога швидше прибула до Ентото, де на порозі резиденції Менеліка її зустрів О. К. Булатович [8].

Місія справно працювала в Абіссинії до жовтня 1896 року, імператор Менелік II був вкрай задоволений роботою госпітально [9].

По завершенні її роботи Булатович до Росії не поїхав, в кінці липня 1896 року генерал-лейтенант А. П. Проценко, котрий завідував Азіатською частиною Головного штабу, направив своєму начальнику записку, в котрій, між іншим, говорилося, що корнет Булатович просить відпустку, котрою він хоче скористатися для більш детального дослідження і ознайомлення з Абіссинією, після відходу з цієї країни місії Червоного Хреста. В листі також йшлося про те, що О. К. Булатович просить дозволу на здійснення мандрівки до західних областей Ефіопії та спробувати проникнути в Каффу, котра на той час була майже недослідженою і доживала останні роки свого суверенного існування.

Записка з проханням Булатовича почала ходити по інстанціям, і 7 вересня 1896 року прохання було задоволено [10].

28 жовтня Булатовича прийняв негус. Російський офіцер просив, щоб Менелік зняв свою заборону покидати межі його володінь. Але негус навіть не міг дозволити мандрівку Олександру Ксаверійовичу до західних районів імперії, бо там проживали племена галласів (оромо), котрі лише недавно були підкорені і залишалися вороже налаштованими до всіх чужинців, та імператор також знав і про відвагу Булатовича, про швидкість його переїзду з Хараре до Ентото говорила вся Абіссинія, а тому, після недовгих вагань, дозволив відчайдуху здійснити свій задум, але все ж за межі імперії виїзд було заборонено.

Прощаючись, його величність побажав Булатовичу щасливої дороги і дав два листа: одне – до дадьязмача Демесє, інше – до дадьязмача Тасамі, володіння котрого знаходилися на західній окраїні Ефіопії [11].

Подорожуючи Ефіопією Олександр Ксаверійович був вражений любов'ю народу до свого негуса. Так, наприклад, подорожуючи західними областями невідомої для європейців країни, Булатович на одному з прийомів у знатного галласа в місті Біло слухав пісні, які співали місцеві музиканти, в них йшлося про подвиги і мудрість Менеліка II, а також музиканти широко імпровізували про дружбу Абіссинії та Російської імперії [12]. І це при тому, що даний край був приєднаний до володінь імперії відносно недавно, і в багатьох місцевих жителів були ще зовсім ясні спогади про військові дії, які відбувалися на цій території. Може виникнути запитання: можливо, це зовсім не повага і любов народу, а просто страх перед завойовниками, або намагання догодити владі в надії отримати певні вигоди?

Ні, це не так, свідчення про підтримку політики Менеліка простим людом і знатною верхівкою зустрічалися на кожному кроці, так наприклад, якщо дві людини не знаходили згоди в суперечці, яка могла стосуватися різних сфер життя, то вони зверталися до третьої особи, яка судила їх «ба Менелік алга» – тронем Менеліка, до вищих судових органів зверталися дуже рідко, намагаючись вирішити суперечку самостійно, опираючись лише на віру в справедливість негуса. Ефіопи. Вони навіть пов'язували з його іменем пророцтва, які були дані легендарному царю Зе-Дингилу від ангела Рагуїла (Рафаїла). Ці пророцтва Зе-Дингиль отримували у сні і вони були вкрай оптимістичними, а оскільки більшість жителів Ефіопського нагір'я становили християни-монофізити, які свято вірили в усі послання, залишені їм предками, то і в обираєність Менеліка вірили беззаперечно [13].

Ці, задавалося б, дрібниці дуже чітко підкреслюють авторитет Менеліка. Булатович записав до своїх щоденників дуже багато схожих розповідей, він ретельно занотовував все ним побачене і почуте, не оминуло його око ані проблем з релігійними протиріччями, ані значної етнічної нерівності стосовно підкорених народів, ані згаданих вище дрібниць, бо саме ці дрібниці, побачені ним на околицях Абіссинії, могли стати в подальшому темою для розмови з імператором або його почтом, і дозволяли в ході душевної розмови отримати певні вигоди та допомагали налагодити більш тісні контакти між Росією та Ефіопією [14].

Розуміючи значимість фігури імператора, Булатович намагався завжди бути корисним йому та виконувати його різноманітні доручення, тим паче, що й особистість негуса була вкрай приємною російському офіцеру. Булатовичу подобався рішучий, справедливий та мудрий володар далекої країни. Олександр Ксаверійович був глибоко віруючим православним християнином, він виріс в родині, де закони моралі та честі стояли на першому місці, а тому йому було легко знайти спільну мову з «богообраним» нащадком Соломона.

Дуже яскраво простежуються дружні відносини двох чоловіків в момент прощання Булатовича з

негусом навесні 1898 року, після повернення першого з походу до озера Рудольфа. Менелік II прийняв Олександра Ксаверійовича на прощальній аудієнції, щоб наостанок поговорити з російським офіцером та відмітити його заслуги перед Абіссинією. Також в день від'їзду з Аддис-Абеби Булатовичу було вручено золотий щит – значну бойову нагороду, яка дарувалася в дуже рідких випадках за особливі заслуги та відвагу, проявлену в боротьбі з ворогом. Імператриця Таїту не змогла прийняти російського офіцера на прощальній аудієнції через хворобу, але вона прислала свого гофмаршала, який передав її найщиріші побажання [15].

Але якщо отримати прихильність негуса та його дружину міг і будь-який інший європеець, який виконував доручення негуса, то право інспектувати підлеглих та військові укріплення на найбільш небезпечній ділянці кордону, може бути удостоєна лише людина, стосовно чесності якої в імператора не виникає жодних сумнівів. Таке відповідальне завдання можна покласти на свого близького друга або перевіреного підлеглого, але аж ніяк на чужоземця, до того ж знаючи, які гіркі плоди можуть вирости на дереві, посадженому спільно з ворогом.

На долю Олександра Ксаверійовича випала честь бути інспектором західних областей, хоч і неофіційно (офіційно він був відправлений для картографування не вивченої раніше місцевості, але перед ним також ставилося завдання скласти звіт про готовність краю до військових дій на випадок війни з Великобританією) [16]. Готуючись до прощальної розмови з негусом, Булатович написав три листи, які були перекладені на амхарську мову, вони стосувалися різноманітних тем, в першу чергу настрою жителів нещодавно приєднаної області Бені-Шангул та автономних галлаських областей Уаллаги та Леки, які добровільно ввійшли до складу імперії; він звернув увагу на особливості відносин між начальниками областей та підлеглими; пропонував військові реформи та план дій на випадок військової агресії англійців в областях, що межували з Суданом та ін.

Розмовляючи із негусом Олександр Ксаверійович іноді дозволяв собі більше, ніж передбачав придворний етикет в Аддис-Абебі, часом розмова проходила на підвищених тонах голосу, але Менелік не ображався на російського офіцера, він в основному був згоден з порадами Булатовича і навіть зазначав, що деякі з них він вже почав виконувати, а решту візьме собі на замітку і скоріше за все розпочне працювати над ними в найближчий час. Коли їх розмова добігала кінця, Менелік подякував і сказав Булатовичу: «Твої поради йдуть від серця» [17]. Ніхто з іноземців не міг дозволити собі розмови з негусом в такому тоні, хіба, що радник Менеліка II швейцарець Ільг, який любіював інтереси Франції [18].

Не потрібно забувати, що хоч Менелік II і був володарем нещодавно об'єднаної держави, але не

він один вершив долі мешканців Ефіопії. Чималою владою та авторитетом користувалися раси та дадьязмачі негуса, свої володіння вони отримували за ратну службу імператору і як правило управляли завойованими ними ж самими областями. Доволі міцне становище при дворі займала дружина Менеліка II – імператриця Таїту [19]. Вона походила із знатного роду, який в свій час ворогував із імператором Теодросом. До шлюбу з Мнеліком вона вступила немолодою, маючи за плечима чималий досвід, негус був її четвертим чоловіком, але з ним вона уклала церковний шлюб [20] в 1883 році [21].

Таїту швидко завоювала стійке становище при імператорському дворі. Це виражалося не лише в надзвичайному впливові на Менеліка II, котрий дуже часто звертався за порадою в державних справах до дружини, але й в постійному зміцненні її політичних позицій, що проявилось в призначенні на високі державні посади вірних їй людей [22]. У своїх щоденниках Булатович згадував про шума (начальник адміністративної одиниці) Хайле Маріама, старшого брата раса Маконіна, який управляв найбільш розвиненню областю Ефіопії і доменом Менеліка – Шоа. Негус дуже дорожив дружбою з расом Маконіном, але, не дивлячись на це, він все ж позбавив володіння його старшого брата за проханням імператриці. На час перебування Олександра Ксаверійовича шум, який потрапив в опалу, знову почав наближатися до двору імператора і йому повернули частину його земель, але становище його і далі було хитким [23]. Булатович в своїх щоденниках приділяє значну увагу постаті імператриці, вони неодноразово зустрічалися і, як зазначалося вище, що після другої подорожі Олександра Ксаверійовича вона через хворобу не могла надати йому аудієнцію, але все ж не залишила поза увагою російського мандрівника і через свого підданого висловила свою повагу.

Серед військово-політичної еліти Ефіопії на особливе місце Булатович ставив раса Вальде Георгіса з яким здійснив свою мандрівку до південних областей Ефіопії [24]. Рас Вальде Георгіс був родичем Менеліка та чоловіком сестри імператриці Таїту. Здавалося б, що вже цих фактів достатньо для того, щоб ця постать займала чільне місце серед вельмож Ефіопії, але рас був ще й хоробрим воїном та мудрим полководцем. В Європі його називали «Ахіллес Ефіопії» [25].

Майже одразу після прибуття Булатовича до Каффи, з якої розпочинався похід у південні землі, рас та російський офіцер добре поладнали між собою. 19 січня 1898 року Вальде Георгіс познайомив Олександра Ксаверійовича із своєю дружиною та попросив зробити фотографію на пам'ять, після чого офіційна зустріч перейшла в ранг неформальних і всі зазубушилися, готуючись до зйомки. Особливо клопотався рас, бажаючи, щоб його дружина вийшла якомога краще [26]. Неформальних зустрічей та розмов було ще дуже багато, як і урочистих з нагоди перемоги в

черговій сутичці з ворогом. Одна з неофіційних зустрічей відбулася 6 лютого 1898 року. Головнокомандуючий через свого агафарі попросив Олександра Ксаверійовича негайно вирушити на розвідку дороги, якою військо повинно було рухатися наступного дня, але наполіг, щоб перед від'їздом Булатович завітав до нього випити чарку горілки. Рас без зайвих слів прийняв офіцера, пригостив його і вони мовчки попрощались, точнісінько так, як і привіталися [27]. Загартовані війною, вони не хотіли зайвий раз втомлювати один одного правилами етикету, зайвими балачками та нікому не потрібними в поході почестями. Між ними в цей час встигла вирости справжня чоловіча дружба.

Рас захоплювався Булатовичем та його знаннями, які той привіз із Європи. Особливо йому подобалося, коли мандрівник «крутив сонце», так Вальде Георгіс називав процес визначення азимутів та часового кута за сонцем. Іноді Олександр Ксаверійовичу доводилося читати невеличкі лекції расу та його офіцерам з астрономії [28]. Втім не лише питтям горілки та «крутінням сонця» Булатович займався в поході, його життя кілька разів висіло на волосині, племена, які проживали на землях, що їх підкорював 15-ти тисячний загін раса, не бажали миритися з владою чужинців [29]. Всі заслуги Булатовича в поході рас відмітив на прощальній аудієнції. Вальде Георгіс буквально завалив російського офіцера, мандрівника, дослідника і свого близького друга подарунками, кожен з яких був військовою відзнакою. Серед численних подарунків та нагород, отриманих від раса, найбільш дорогими для О. К. Булатовича був срібний спис полоненого царя Каффи, котрий той кинув у абіссінця, що брав його в полон. Але все ж найбільше цинив російський офіцер золоту шаблю, котру рас отримав за відвагу від самого імператора. Вальде Георгіс просив прийняти цей подарунок в пам'ять про бій 9 квітня біля гори Сай. В листі до негуса рас просив затвердити цю нагороду за Олександром Ксаверійовичем [30].

Зважаючи на обмежений обсяг статті, ми не можемо розповісти більш детально про взаємини О. К. Булатовича з військово-політичною елітою Ефіопії в кінці XIX – початку XX століття. Зокрема, ми упустили відомості про раса Маконіна і про раса Тасаму, на особливу увагу заслуговує спільне полювання на слонів з дадьязмачем Габро Егзіабера та його успішне лікування російським мандрівником [31]. Варто також відмітити, що під час своєї четвертої подорожі в 1911 році Олександр Ксаверійович брав участь в лікуванні хворого негуса Менеліка, в цей час останній уже майже не з'являвся на людях і по всій Ефіопії ходили чутки, що негус мертвий, доступ до хворого був суворо обмежений, але Булатовичу було дозволено безперешкодно входити до покоїв імператора та займатися лікуванням [32], що ще раз засвідчує, що Олександр Ксаверійовичу вдалося завоювати довіру правлячих кіл Аддис-Абеби.

У щоденниках Булатовича є безліч цінних відомостей, в яких описується політика, релігія,

народні звичаї, побут, особлива увага звертається на менталітет народів, які зустрічалися мандрівнику під час його подорожей стежками невідомої Ефіопії.

У контексті даного дослідження, доцільно було б детальніше розглянути питання, що стосуються суперечностей між окремими правителями областей Ефіопії в останні роки життя Менеліка II. Кожен з

них домогся зміцнення своєї влади у ввіреній йому області до такої міри, що вони почали прагнути до самостійності. Майже не розглянутою залишається проблема етнічної нерівності в Абіссинії у досліджуваний період. Праці О. К. Булатовича містять безліч фактів з цих питань і тому можуть слугувати цінним історичним джерелом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кацнельсон И. С. По неизведанным землям Эфиопии / И. С. Кацнельсон, Г. И. Терехова. – М. : Наука, 1975.
2. Булатович А. К. С войсками Менеліка II / А. К. Булатович / [Под. ред. И. С. Кацнельсона]. – М. : Наука, 1971.
3. Давидсон А. Б. Булатович А. К. Третье путешествие по Эфиопии / А. К. Булатович / [Гл. ред. А. Б. Давидсон]. – М. : Наука, 1987.
4. Бакстон Д. Абиссинцы. Потомки царя Соломона / Дэвид Бакстон / [перевод с англ. Н. А. Зотиной]. – М. : Центр-полиграф, 2002. – С. 10–17.
5. Цыпкин Г. В. Ягья В. С. История Эфиопии в новое и новейшее время / Г. В. Цыпкин. – М. : Наука, 1980. – С. 86–110.
6. Лебедев В. Цветок Мэскеля: слово об Эфиопии / В. Лебедев, Н. Непомнящий. – М. : Мол. гвардия, 1990. – С. 19–27.
7. Вигор О. В. Олександр Ксаверійович Булатович: життя як подвиг / О. В. Вигор. – Миколаїв : Іліон, 2011. – С. 22–26.
8. Булатович А. К. Вказ. праця. – С. 13
9. Госпиталь Российского Красного Креста в Эфиопии. Улица русских врачей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.redcross.ru/?pid=50>.
10. Кацнельсон И. С., Терехова Г. И. Вказ. праця. – С. 37–38.
11. Вигор О. В. Вказ. праця. – С. 26–27.
12. Булатович А. К. Вказ. праця. – С. 38.
13. Там само. – С. 124–125.
14. Там само. – С. 121–123.
15. Там само. – С. 339–340.
16. Кацнельсон И. С., Терехова Г. И. Вказ. праця. – С. 153–154.
17. Там само. – С. 165–167.
18. Трофимов В. А. Политика Англии и Италии в Северо-Восточной Африке второй половине XIX века (Эфиопия и Сомали) / В. А. Трофимов. – М. : Изд. вост. лит., 1962. – С. 132–140.
19. Бартницкий А., Мантель-Нечко И. История Эфиопии / А. Бартницкий, И. Мантель-Нечко. – М. : Прогресс, 1976. – С. 406.
20. Булатович А. К. Вказ. праця. – С. 123–124.
21. Бартницкий А., Мантель-Нечко И. Вказ. праця. – С. 407.
22. Там само. – С. 407–408.
23. Булатович А. К. Вказ. праця. – С. 35.
24. Вигор О. В. Вказ. праця. – С. 42–43.
25. Бартницкий А., Мантель-Нечко И. Вказ. праця. – С. 401.
26. Булатович А. К. Вказ. праця. – С. 234–235.
27. Там само. – С. 260.
28. Там само. – С. 266.
29. Там само. – С. 323–326.
30. Там само. – С. 338–339.
31. Там само. – С. 39–52.
32. Кацнельсон И. С., Терехова Г. И. Вказ. праця. – С. 178.

Рецензенти: д.і.н., проф. С. В. Пронь, д.і.н., проф. Й. М. Шкляж.

© Вигор Олексій Вікторович, 2011

Стаття надійшла до редколегії 7 листопада 2011 р.